

THE FORGOTTEN ICONOGRAPHERS FROM SHUMEN: 'WRITTEN BY THE HAND OF RADUSH (DIMITROV)'

Rostislava G. Todorova-Encheva

ABSTRACT: This paper presents an unpublished bilateral icon written by a previously unknown icon painter from Shumen region – Radush (Dimitrov). Small sized and in very bad condition the obverse side of the icon bears the face of the most revered Bulgarian saint – St. John of Rila the Miracle Worker. On the reverse unprimed side there is a pencil drawing of an unidentified figure in a dynamic pose. The paper aims to report the presence of a new iconographer who worked at Shumen and its surroundings between nineteenth and twentieth centuries and to make an attempt to identify the character on the reverse side of the icon.

KEYWORDS: Bulgarian National Revival, Orthodox iconography, Shumen, icon painters, Nikola Vasilev, Radush (Dimitrov)

Изследването е финансирано по проект № РД-08-132/07.02.2018 г. от параграф на фонд „Научни изследвания“ на ШУ „Епископ Константин Преславски“.

Майсторите иконописци от периода в края на Възраждането и след Освобождението, които не са принадлежали към някоя от големите зографски фамилии, имат незавидна съдба. Техните имена потъват в забвение, а творчеството им остава недооценено и непроучено и постепенно се разрушава. Липсата на запазени архивни документи, съхранили данни за тези личности, заличаването на родовата памет, подценяването на значението на локалното културно-историческо наследство в т.нар. „провинциални“ градове и особено в по-малките от тях, са все фактори, които водят до постепенното безвъзвратно загубване на всякакъв спомен за някои твърде интересни и самобитни творци, чиито произведения могат да допълнят, а понякога и да дообяснят вече дефинирани изкуствоведски изследвания, теории и хипотези.

До голяма степен такъв е случаят и с локалните майстори-зографи, рисували в Шумен и региона в периода от средата на XIX до първите две десетилетия на XX в. И докато за Никола Василев, Васил Беделев, Александър Кръккисийски и Давид Георгиев през последните години все пак се говори и пише [1], в контекста на съществуването на малко, но много активно из цяла Североизточна България, Шуменско иконописно ателие (или школа, ако си позволя за пореден път да използвам дразнешт учените от метрополията термин), то самоличността на двама други зографи трябва тепърва да бъде разгадана.

Фиг. 1 Св. Йоан Рилски Чудотворец с неназован светия, Радуш (Димитров), билатерална икона, дърво/темпера, 19 x 12,5 см., вер. кр. на XIX-нач. на XX в., храм „Св. Три Светители“, Шумен (снимка: авторът)

За щастие и двамата са оставили подписи – Георги Давидов и Радуш Димитров. Георги Давидов, първите данни за чиито майсторски и много на брой творби предстои да бъдат публикувани, е непознат, но много ценен възрожденски иконописец, работил в Шуменско през 70-те години на XIX в., който със сигурност има родствена връзка с Давид Георгиев от Мараш [2] и допълва картината по отношение на поколенчеството в Шуменската иконописна школа. Радуш Димитров обаче е поредното име, изплувало на повърхността благодарение на личните усилия на председателя на шуменския храм „Св. Три Светители“ о. Красимир Капитанов за съхраняване и опазване на църковното художествено наследство в региона. Подписът на зограф Радуш виждаме върху една малка икона в лошо състояние, която е любопитна не само с името, но и с билатерността си – на лицевата страна личи, макар и доста повреден, ликът на св. Йоан Рилски Чудотворец, а на гърба е запазена моливна рисунка, обърната на 180° спрямо лицевия образ, която изобразява неназован светец (Фиг. 1).

Основната цел на настоящия текст е да съобщи за съществуването на зографа Радуш, за да се постави началото на търсенето на повече данни за неговия живот и дейност, както и да опише иконата с нейните две изображения, за да потърси отговор на въпроса кой свещен персонаж е изобразен на гърба.

Фиг. 2 Св. Йоан Рилски Чудотворец с неназован светия, Радуш (Димитров), лицева страна, (снимка: авторът)

За личността на зограф Радуш не се знае нищо, името му не присъства в музейните описи на РИМ – Шумен, не се среща и в нито един от литературните източници, съдържащи данни за възрожденски и следосвобожденски български иконописци. Иконата с неговия подпис е спасена от някой от селските храмове в Шуменско, но за съжаление, никой не помни как точно тя се е озовала в градския храм „Св. Три Светители“. Името Радуш е популярно в Шуменско, както показват краеведските записки на Георги Джумалиев [3]; [4], но към момента не може да се намери конкретна следа, по която да се идентифицира авторът на иконата. Подписът му в долната част на изображението гласи „С*А ПИСА, РУКА РАД_ШЪ ДИМИ __ВЪ __“ (Фиг. 2). Чета личното име като „Радушъ“, защото запазената долна част на липсващата средна буква има същото тумбаче като това на буквата „У“ в „РУКА“, а следващите две букви, макар и леко повредени в горния им край, видимо са „Ш“ и „Ъ“. Чета фамилното име като „Димитров“ заради запазените първи две букви в края на първия ред „ДИ“ и следващите две букви „МИ“, пренесени на втория ред. След разрушената зона се забелязват и остатъци от горните краища на още две букви, които приличат на „В“ и „Ъ“. Имайки предвид и дължината на думата, съм почти напълно сигурна във фамилията.

Фиг. 3 Св. Йоан Рилски Чудотворец с неназован светия, Радуш (Димитров), гръб, в изправено положение (снимка: авторът)

За съжаление, лицевата част на иконата е силно пострадала, но иконографската схема върху нея все пак може да бъде разчетена. Вижда се допоясно изображение на светия, изобразен върху тъмносин фон, ограден с двойна и сравнително дебела черно-златиста рамка. От надписа са оцелели вляво думите „С. ИСѦАНЪ“ и под него „ЧУДОТВО“, които вън от всякакво съмнение идентифицират лика на най-почитания български светец св. Йоан Рилски Чудотворец. Светецът е изобразен допоясно, а иконографската схема може да бъде оприличена донякъде на иконата на светията от 1789 г. от иконостаса на метоха „Пчелино“ в Рилския манастир, дело на Захарий монах.¹ Приликите се виждат в общото композиране на образа, в начина на конструиране на одеждите, положението на десницата и дъговидното разположение на свитъка със завета на св. Йоан Рилски, както се вижда от запазилите се бледи контури. Различна е, обаче, жестикулацията на десницата на светията – в иконата от „Пчелино“ тя държи мъченически кръст, докато тук е представена благославяща, както показва свитият безименен пръст. По тази своя особеност, шуменската икона прилича на стенописното изображение на св. Йоан Рилски от Земенския манастир например [8]. Светията е представен гологлав, облечен в тъмнозелена мантия с охрово-оранжев асист. Върху мантията се вижда част от сивкаво-зелен омофор, а в зоната под благославящата десница се вижда и част от тъмносиня монашеска одежда. В средната част са се запазили следи от светлочервена дреха с жълт асист, която вероятно е епитрахилът на св. Йоан Рилски.

Гръбът на иконата се различава от лицевата част по всичко – ръбовете на плоскостта са издялани по-ниско, така че да се оформи рамка с ширина около 1,3 см., над която с няколко милиметра се издига основната иконописна повърхност. Дървото е негрундирано и върху него слабо личи моливна рисунка, обърната на 180° спрямо лицевото изображение (Фиг. 3). В центъра е

¹ Повече информация за иконографията на св. Йоан Рилски Чудотворец вж. [5:107-113]; [6:]; [7] и др.

разположена изправена мъжка фигура в цял ръст, голобрада и с къса коса. Фигурата е в положение $\frac{3}{4}$ спрямо зрителя, в динамична поза с протягане нагоре и надясно. От дясната ѝ страна е разположен обект със странна форма, с височина до пояса на фигурата, който прилича или на драперия с много гънки, или на шкарпи. В горния лъв ъгъл се забелязва моливна следа, която сякаш оформя очертанията на свод, а отдясно, непосредствено над протегнатата ръка на фигурата, ясно се вижда ангелско лице.

Идентификацията на изображението свещен персонаж е доста трудна, предвид състоянието на рисунката. Имайки предвид динамичната поза, при която дясната ръка е пред гърдите, с опакото на дланта навън, а лявата е силно протегнатата нагоре сякаш всеки момент ще докосне нещо, което идва от десния горен ъгъл на изображението, предполагам, че става дума за житийна сцена на някой от светиите, които по канон се изобразяват голобради. По подобен начин например се изобразява получаването на мъченически венец от Божията десница, изхождаща от мандорла в горния ъгъл на иконата. Присъствието на ангелско лице над основния персонаж и близо до горния десен ъгъл също е характерно за композиции с награда на мъченически подвизи и може да бъде разчетено като доказателство в полза на хипотезата, че става дума за клеймо от житието на светия. Безбрадите светци в православния иконописен канон не са чак толкова много, но все пак, към момента ми е трудно да разпозная кой от тях е изобразен тук.

Ротацията на рисунката спрямо лицевото изображение на св. Йоан Рилски Чудотворец ме кара да предполагам, че тя е била първа в хронологичен порядък, но поради някакви причини не се е стигнало до нейното изпълнение в материал и иконописецът е използвал гладката повърхност на дъската, за да нарисува впоследствие лика на св. Йоан Рилски. На този етап нямам обяснение защо, ако това действително е сцена от житийно клеймо, зографът Радуш я е композирал самостоятелно. По този повод колега изказа предположение, че авторът може просто да е използвал дъската вместо лист хартия, за да упражни прорис на някаква сцена. Това би обяснило и различната посока на двете изображения. Каквато и да е истината обаче успешната идентификация на свещения персонаж би било важна стъпка в бъдещото издирване на други икони, изписани от непознатия иконописец Радуш Димитров.

References

1. **Todorova, R.** Biografiite na shumenskite zografi: edna nova interpretaciya (Some biographical data about the iconographers from Shumen: a new interpretation). // *SocioBrains*, Issue 34, June 2017, c. 227-233.
2. **Idem.** Za imeto na edin ikonopisec: edna nepublikovana ikona "Sv. Trifon" s zhitie (Finding an iconographer's name: an unpublished icon 'St. Triphon with life scenes'). // *Annual of Konstantin Preslavsky University, Pedagogical Faculty*, vol. XX D. Shumen: UI "Episkop Konstantin Preslavski", 2016, pp. 791-798
3. **Stoykov, D.** (ed.) Spomeni na shumenci za edna otminala epoha. Intervyuta i belezhki na Georgi Dzhunaliev – chast I (Memories of people from Shumen for a bygone age. Interviews and notes by Georgi Dzhunaliev – part I). Varna: Slavena, 2015
4. **Idem.** (ed.) Spomeni na shumenci za edna otminala epoha. Intervyuta i belezhki na Georgi Dzhunaliev – chast II (Memories of people from Shumen for a bygone age. Interviews and notes by Georgi Dzhunaliev – part II). Varna: Slavena, 2016
5. **Vasiliev, A.** Sotsialni i patriotichni temi v staroto balgarsko izkustvo (Social and patriotic themes in the Old Bulgarian art). Sofia: Balgarski hudozhnik, 1973
6. **Penkova, B.** Obrazat na sv. Yoan Rilski v Boyanskata tsarkva (The image of St. John of Rila in the Boyana Church). // *Starobalgarska literatura*, 39-40, 2008, pp. 163-168
7. **Matakieva, T.** Obrazat na sv. Ivan Rilski v balgarskoto izobrazitelno izkustvo (The image of St. John of Rila in the Bulgarian fine art). // *Izvestiya na Balgarskata Patriarshiya*, vol. 1, 1978, pp. 87-116
8. **Mavrodinova, L.** Zemenskata tsarkva (The Zemen Church). Sofia: Balgarski hudozhnik, 1980

Department of Visual arts, theory and methodology
Pedagogical faculty
Konstantin Preslavsky – University of Shumen
rostislava.todorova@shu.bg